

בס"ד שמחת תורה: מי כתב את שמונת הפסוקים האחרונים של התורה

פתיחה

בפרשת השבוע מסיימת התורה את פסוקיה, בדברי שבח למשה רבינו: "וְלֹא-לָכֶם נָבִיא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה אֲשֶׁר יָדְעוּ יְקֹנֶק פְּנִים אֶל-פְּנִים... וְלֹכַל הַיָּד הַחֲזָקָה וְלֹכַל הַמּוֹרָא הַגָּדוֹל אֲשֶׁר עָשָׂה מֹשֶׁה לְעֵינֵי כָל-יִשְׂרָאֵל". מהו מספר הפסוקים בסך הכל בתורה? הגמרא במסכת קידושין (ל ע"א) כותבת, שיש חמשת אלפים שמונה מאות שמונים ושמונה (5888), אולם בפועל ספירות שהתבצעו מגלות שיש חמשת אלפים שמונה מאות ארבעים וחמש (5845) ארבעים ושלושה פסוקים פחות. נחלקו כיצד ליישב עניין זה:

א. **רב האי גאון** (קידושין שם, עמ' 84) כתב ליישב, שהגמרא מתבססת בדבריה על ספר תורה ייחודי שנמצא בירושלים, לו היו גרסאות שונות מהגרסאות המקובלות, ובספר תורה זה הפסוקים וכן הכתב היו שונים. עיקרון דומה ראינו בעבר (מטות מסעי שנה ז') בדברי **הרד"ק**, שכתב שבעקבות הגלות היו מספר גרסאות לספרי התורה. ב. **המהרש"א** (שם, הלכות ד"ה יתר) יישב, שאותם פסוקים נשארו, אלא שהדרך לחלקם השתנה, ופסוק אחד שלהם הוא שניים שלנו וכדומה. את דבריו ביסס על הגמרא הכותבת, שבזמן הזה לא בקיאים בחסרות ויתרות (למשל "מאוד" או "מאד"), ואם כן הוא הדין לחלוקת הפסוקים. ובלשונו:

"גמרא: תנו רבנן: חמשת אלפים ושמונה מאות ושמונים ושמונה פסוקים הוו פסוקי ספר תורה, יתר עליו תהלים ושמונה. בתוספות ישנים, ותימה דעל כרחך בחומש יש יותר, דאפילו אם יהיו פסוקי תהלים מג' תיבות בלבד אינו כל כך כמו שיש בחומש עד כאן לשונו. ולא הבנתי התמיהה, כיוון דמסיק בחומש נמי לא בקיאינן, אימא דג' או ד' פסוקים דילן בחומש הוא חדא דידהו, וקל להבין."

בעקבות סיום התורה, נעסוק השבוע במעמד של שמונה הפסוקים האחרונים שבתורה. נראה תחילה מחלוקת התנאים מי כתב פסוקים אלו, וההשלכות ההלכתיות היוצאות מכך. לאחר מכן נראה את מחלוקת הפוסקים, מי יכול לקרוא פסוקים אלו. ולסיום נראה את מחלוקת האחרונים, כיצד ליישב דברי הסוברים שמשה כתב פסוקים אלו, דבר שלכאורה נראה קשה ולא הגיוני, שכן כתוב בהם שהוא נפטר, ואם כן כיצד כתב אותם ועוד כתב אותם בשבת.

שמונה הפסוקים שבסוף התורה

בפרשת וזאת הברכה, קוראים את שמונת הפסוקים האחרונים שבתורה, בהם מסופר על משה רבינו שנפטר ונקבר: "וַיָּמָת שָׁם מֹשֶׁה עֶבְדִּי-יְקֹנֶק... וַיִּקְבְּר אֹתוֹ בְּגִ' בְּאֶרֶץ מִזְבֵּחַ מוֹלֵב בֵּית פְּעֹר". מי כתב פסוקים אלו? הגמרא במסכת בבא בתרא (טו ע"א) מביאה מחלוקת תנאים בשאלה זו. לדעת רבי יהודה, פסוקים אלו כתב יהושע, שכן כיצד יכול היה משה היה לכתוב שנפטר ונקבר? רבי שמעון חולק וסובר שאת כל התורה מוכרח היה לכתוב משה, ולכן הקב"ה הכתיב למשה מה לכתוב, והוא כתב בדמע.

הגמרא ממשיכה וכותבת, שלמיוחדות של פסוקים אלו יש השלכה הלכתית, שכן רק יחיד יכול לאומרם. לכאורה, השלכה הלכתית זו רלוונטית רק לשיטת רבי יהודה שיהושע כתב פסוקים אלו, אך לא לשיטת רבי שמעון שמשה כתבם, ואין הבדל בין פסוקים אלו לשאר פסוקי התורה. אמנם הגמרא כותבת, שלמעשה גם רבי שמעון יודה לכך, שכן בכל זאת יש ייחוד בפסוקים אלו שכן משה כתבם בדמע, ולכן רצו לעשות בהם שינוי.

יחיד קורא

כאמור, הגמרא כותבת שיחיד קורא פסוקים אלו. מה כוונתה? נחלקו הראשונים:

א. **הרמב"ם** (תפילה יג, ו) פירש שכוונת הגמרא להורות, שפסוקים אלו ניתן לקרוא ללא מניין, ויחיד יכול לקוראם. הרמב"ד (שם) הקשה, שכן המשנה במסכת מגילה (כג ע"ב) כותבת במפורש, שקריאה בתורה היא אחד מהדינים שמצריכים מניין, וכיצד ניתן להחריג פסוקים אלו?! **הגרי"ד סולבייצ'יק** (נפש הרב עמ' 321) ביאר, שהסיבה שקריאת התורה צריכה עשרה היא שמדובר בספר קדוש. אולם בפסוקים האחרונים ישנה פחות קדושה, שכן כאשר משה כתבם עוד לא היו אמת, שהרי עדיין לא מת.

חלק מהאחרונים לא קיבלו טענה זו, וסברו שבודאי גם בפסוקים אלו צריך מניין, ומשום כך צעדו בכיוון שונה. **הפרי חדש** (תכה, ז) **והקנן אורה** (מנחות ל ע"א) יישובו על בסיס הכסף משנה (רמב"ם שם), שעל אף שבדרך כלל כאשר מתחילים את הקריאה בעשרה, רק אם יוצא מיעוט המניין ניתן להמשיך את הקריאה וכדברי הירושלמי, הרי שבפסוקים אלו יש חידוש, ואפילו אם רוב המניין יוצא ניתן להמשיך את הקריאה בבית כנסת, אך בוודאי שתחילת הקריאה צריכה להיות בעשרה. ובלשון הפרי חדש:

"הרמב"ם מפרש דקורין אותם בפחות מעשרה... והרמב"ד השיג עליו דדבר זרות הוא, דהצבור להיכן הלך. ובכסף משנה תירץ דמשכחת לה כגון שהתחילו בפחות מעשרה ויצאו מקצתן. ויש לדקדק על זה, דמאי איריאי הני שמונה פסוקים אפילו כל התורה כולה נמי דינא הכי כמו שכתב בריש סימן קמ"ג. ושם יש לומר, דכפי מה שכתב הר"ן והביאו המחבר בסימן נ"ה דבעינן נשתיירו רובן, בהני שמונה פסוקים אפילו לא נשתיירו רובן גומרים."

ב. **המרדכי** (מנחות, תתקנה) פירש, שכוונת הגמרא להורות שפסוקים אלו צריך לקרוא דווקא תלמיד חכם, וכדברי הגמרא במסכת תענית הכותבת שבתעניות הראשונות 'יחידים' מתענים. סברתו היא ככל הנראה, שדווקא בגלל שעל פסוקים אלו יש מחלוקת סביב מעמדם, רצו להדגיש ולהורות שהם נחשבים לגמרי מספר התורה, ולכן דווקא תלמיד חכם צריך לקוראם (ובדומה לדברי הגמרא במסכת שבת, הכותבת שתלמידי חכמים צריכים להזדרז ולחלל שבת בעניינים של פיקוח נפש).

החכם צבי (שו"ת סי' יג) לא קיבל הבנה זו, שכן טען שלא סביר שמעמד פסוקים אלו יהיה נכבד יותר משאר פסוקי התורה. ומשום כך כאשר דן בשאלה על יהודי שהאמין בשבתי צבי, התאסלם, ולבסוף חזר בתשובה האם יכול לקרוא בתורה פסוקים אלו ולהיות חתן תורה, כתב שאמנם בעודו רשע לא ראוי היה שיקרא בתורה, שכן נאמר לרשע 'מה לך ולספר חוקי', אך כאשר חזר בתשובה אין מניעה, ולא חוששים לדברי המרדכי שצריך דווקא תלמיד חכם, שכן רבים חלקו על דבריו ומדברי הגמרא לא עולה כמותו.

עוד הוסיף, שעל אף שיש הסוברים שכהן מומר שחזר בתשובה אינו יכול לשאת וכפי שראינו בעבר (נשא שנה ד'), דין זה נוהג רק בנשיאת כפיים שהוקשה לשירות במקדש. גם **הרמ"א** (תרס"א, א), על אף שפעמים רבות צעד בעקבות המרדכי, במקרה זה אמנם

הביא את דבריו, אך כתב שאין נוהגים כמותו, ומעיקר הדין ניתן להעלות 'לחתן תורה' כל אדם. כך פסק גם **המשנה ברורה** (שם, א), אם כי ציין שנוהגים בכל זאת להשתדל לתת עלייה זו לאחד מחשובי הקהל וכדומה. ובלשון החכם צבי בתשובה:

"בקהילת קאנדיאה מינו לחתן תורה איש אחד, שזה שנים בהיותו תוך המהפכה של שאלוניקי נהפך לדת ישמעלים... וכאשר חזרה דעתו עליו ונפקחו עיניו, ויש שקראו ערעור לומר שאינו ראוי להיות חתן תורה: תשובה, אין בדברי המערערים ממש, דאף להסוברים דכהן שהמיר וחזר בתשובה אינו נושא את כפיו היינו משום דסבירא ליה כיון דאיתקוש ברכה לשירות... וכי תימא הנך פסוקים שאני דיחיד קוראם, ופירוש במרדכי יחיד היינו תלמיד חכם, שתי תשובות בדבר חדא שכל הפוסקים חלוקים על פירוש זה ועוד לעניות דעתי פירוש זה סתור מדברי הגמרא."

ג. **התוספות** (בבא בתרא שם, ד"ה שמונה) **והראב"ד** (רמב"ם שם) בגישה נוספת שאף נפסקה **בשולחן ערוך** (תכח, ז) נקטו, שכוונת הגמרא להורות שאין להפסיק בעלייה בקריאת פסוקים אלו, אלא אדם אחד קורא את כולם. ומדוע? בספר **צאן קדושים** (מובא בחכמת שלמה שם, ז) ביאר, שכיוון שבפסוקים אלו מדובר על מות משה רבינו, לא ראוי להעלות עולה חדש לתורה שיברך על כך, כפי שלא מפסיקים באמצע קריאת הקללות בפרשת בהר, וכדברי הגמרא במסכת מגילה (ל ע"א).

ד. **הר"י מיגאש** (שיטה מקובצת בבא בתרא, טו ע"א ד"ה שמונה) נראה שפסק כדעת רבי יהודה, שפסוקים אלו כתבם יהושע ולא משה רבינו (ובניגוד לרמב"ם לדוגמא, שפסק להלכה כדעת רבי שמעון), ומשום כך כתב שכאשר הגמרא כותבת שיחיד קורא פסוקים אלו, כוונתה להורות שאין לקרואם ביחד עם הפסוקים הקודמים באותה עלייה, אלא יש לבצע הפרדה, ולהדגיש שיש פסוקים שכתבם משה רבינו ויש פסוקים שכתבם יהושע, שמעמדם פחות.

מיחזי כשיקרא

כאמור, הגמרא כותבת שלדעת רבי שמעון משה כתב בדמעה שנפטר, אלא שהאחרונים הקשו על כך:

במקומות רבים מוצאים שיש איסור לכתוב דבר שקר. לדוגמא ראינו בעבר (ח"י שרה שנה ה') שכתבו חלק מהאחרונים, שיש בעייתיות להתחייב על כתובה לפני החופה (דבר ששוקלים לעיתים בעקבות לחץ זמנים כאשר החופה סמוך לשקיעה), שכן רשום בה שהחתן קנה את כלתו לאשה, ובמקרה זה הרי עוד לא קנאה. עוד ראינו (דברים שנה ו') את ראשוני אשכנז, שפסקו שלא לומר 'עננו' בשחרית, שמא ישברו את הצום ונמצא שאמרו לשווא ב"יום צום תעניתנו". ואם כן כיצד משה כתב שנפטר בעודו חי? נאמרו מספר יישובים:

א. **הגר"א** (אדרת אליהו, עמ' 615) טען על בסיס פירוש הרמב"ן שכל התורה מורכבת משמותיו של הקב"ה, שכאשר נאמר בגמרא שמשה כתב דברים אלו בדמעה, אין הכוונה שבכה תוך כדי כתיבת הדברים, אלא שכתב אותם בערבוב (וכמו לשון 'מדומע' בדיני מעשרות, המציין ערבוב טבל ומעושר), דהיינו כתב אותם על ידי צירופי אותיות ומילים שהם שמותיו של הקדוש ברוך הוא, בהם לא נאמר במפורש שמת. רק לאחר מותו, יהושע פענח אותם צירופי אותיות, ותרגם אותם ללשון בו נאמר שמשה מת. ובלשונו:

"מכאן ואילך לא היה יכול לכתוב בגילוי וימת שם משה דמיחזי כשיקרא, וגם לא היה יכול לגמור על ידי יהושע, כי אפשר ספר תורה חסר אות אחת. לכך הוא אומר שהיה כותב בדמעה, והפירוש הוא מלשון מלאכתך ודמעה, וערבוב אותיות שהיה כותב מכאן ואילך על פי צירופי תיבות והם שמותיו של הקב"ה, ולא היה נקרא כלל וימת שם משה רק תיבות אחרות על פי סודות התורה, ולאחר מיתתו כתבם יהושע כפי שניתן לו רשות לגלות את התורה ואם כן השני הדעות לא פליגי, כי באמת כתבן משה ולא חסר אפילו אות אחת, רק כי ח' פסוקים אלו לא היה יכול לכתוב את הנגלה."

ב. **המהר"ל** (חידושי אגדות, בבא בתרא) כתב, שכיוון שמשה בכה בעת כתיבת דברים אלו, נחשבים דמעות אלו כתחילת מיתתו, שכן הבכי מכלה כוחות הגוף, וממילא לא היה בכך שקר כאשר כתב שמת. באופן דומה כתב **הכלי חמדה** (וזאת הברכה) שבאותה שעה משה כבר לא יכול היה לדבר, וממילא נחשב כמת. הוא דחה הבנת המהרש"ם בדברי המהרש"א (בבא בתרא שם, חידושי אגדות), שסבר שהסיבה שאין בכתיבתו של משה מיחזי כשיקרא, שכן אין בכתיבה מיחזי כשיקרא, כי במקומות רבים מוצאים שאדרבה כתיבה חמורה מדיבור, אלא כוונת המהרש"א לכך שמשה איבד את דיבורו.

ג. **בשו"ת חדות יעקב** (ס' ח) לא קיבל את הטענה שמשה לא יכול היה לדבר, שהרי כתוב במפורש שלא נס ליחו, ולכן הסביר על בסיס הגמרא במסכת סוטה (יג ע"ב), שאכן במקרה זה כתיבה בעייתית פחות מדיבור. הגמרא כותבת שמשה לא מת, אלא עומד ומשמש במרום לפני הקב"ה, דבר הנלמד בגזירה שווה מהפסוק "וַיָּמָת נָשָׁם מֹשֶׁה עֶבֶד-יְיָ וַיָּקָן". להבנתו (בדעת המהרש"א), רבי שמעון סובר כאותה דעה, ומשום כך אין זה מיחזי כשיקרא כאשר כתב שנפטר, שכן ברגע שכתב מילים אלו, מיד ניתן להסיק בגזירה שווה שלמעשה הוא לא נפטר. מה שאין כן אם היה אומר את הדברים בפיו, אזי לא ניתן היה לעשות מדיבורו גזירה שווה.

כתיבה בשבת

התוספות (מנחות ל ע"א, ד"ה מאן) כתבו בשם **רב שר שלום**, שמשה רבינו נפטר בשבת בשעת המנחה, וכתוצאה מכך אומרים בתפילה זו צידוק הדין, דהיינו "צדקתך צדק לעולם, ותורתך אמת...". אמנם הקשו התוספות, אם אכן משה נפטר בשבת, כיצד יכול היה לכתוב בשבת? ולא ניתן ליישב שכתב דברים אלו ביום שישי, שהרי נאמר בפסוקים שמשה בן מאה עשרים שנה, ודרשו בפסוק שביום שנפטר היה בן מאה עשרים, ונמצא שביום שישי עוד לא הגיע לגיל זה, ולא סביר שיכתוב משהו שיקרה בעתיד.

אפשרות ראשונה ליישב קושיה זו, שיש שפירשו שכאשר משה כתב בדמעה, הכוונה שכתב את ספר התורה בדמעותיו ממש. ממילא כתיבה זו אינה מתקיימת, אסורה רק מדרבנן, ולא נאסרה עוד בזמנו של משה. **אפשרות שניה** ליישב, שאכן כתב בשבת בכתב המתקיים, אלא שהייתה 'הוראת שעה' של הקב"ה שהתירה לו לכתוב. **אפשרות שלישית** הציעו חלק מהאחרונים, שמשה כתב באמצעות 'השבעת קולמוס', ובכתיבה מעין זו אין איסור כתיבה בשבת.

חג שמח! קח לקרא בשולחן החג, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שעוד אנשים יקראו...